

Bülent AKIN, *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili: Kırklar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2020, ISBN: 978-605-7819-56-7, 250 sayfa.

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa DUMAN*

Alevilik-Bektaşilik alanında çalışmalar yürüten Bülent Akın'ın, *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili: Kırklar* adlı kitabı 2020 yılında, genellikle Türk kültürü ve edebiyatı üzerine yayınlar yapan Kitabevi Yayınları tarafından yayınlandı. Kırk sayısının ve Kırklar kavramının Türk kültüründe ve özellikle de Alevi inancındaki yerinin odak noktası olarak belirlendiği kitap, “Kırk Sayısı ve Türk Kültüründe Kırklar Kavramına Genel Bir Bakış”, “Alevilikte Kırklar” ve “Mit-Ritüel İlişkisinden Tasavvufa Alevilikte Miraç ve Kırklar Cemi” başlıklı üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu yazıda, söz konusu kitabın araştırmacılara sunduğu bakış açısı ve araştırma alanına katkısı hakkında bilgi vererek literatürdeki yerini belirlemeye çalışacağım.

Kırk, gerek farklı bağlamlarda kullanılan bir formel sayı olması gerekse bu sayıya bağlı şekilde gelişmiş bir kült (Kırklar Kültü) olması nedeniyle Türk kültüründe önemli yere sahip bir sayıdır. Gündelik hayatımızda dahi kırka atfedilen önem ve sihirli anlamların örneklerini gözlemek mümkündür. Kırklara karışmak, kırk gün kırk gece düğün yapmak, kırklamak, ölünün kırkında mevlit okutmak, yapılan bir iyiliğin kırk yıl hatırının olduğuna inanmak, kırk günün sonunda bir hedefe ulaşmak, kırk değil ama “kırk bir kere maşallah” demek, kırklardan medet dilemek, kırk gün çile çekmek, bir dileğin gerçekleşmesi için onu kırk defa telaffuz etmek, kırk dereden su getirmek gibi gündelik hayatta kullanılan deyimler ve icra edilen uygulamalar bu sayının Türk kültür hayatındaki yerini gösteren birkaç örnektir. Bu kapsamda, kırk sayısını bu denli özel kılan nedir? Halk bilgisinin hangi sunumlarında kırk, nasıl ve neden kullanılmıştır? Kırklar kültü nedir? Kırk sayısı başka kültürlerde de bu denli önemli midir? Tasavvufta kırk sayısı neyi ifade eder? Alevi inancında kırk, cem ritüelinin başlangıç noktası mıdır? gibi sorulara kitapta cevaplar aranmıştır. Dini hüviyetteki metinler, halk anlatıları, ritüeller ve kültürel bağli diğer anlatı ve uygulamalar bu cevap arama girişiminde kullanılan başlıca örneklem olarak belirlenmiştir.

Kitabın birinci bölümünde kırk sayısı ve “Kırklar” kavramı, Kırkların evrenselliği, Türk kültüründe kırk sayısı ve Kırklar Kültü ele alınarak, bahsi geçen sorulara verilecek cevapların temelleri oluşturulmuştur. Bu bölümde yürütülen tartışmalar, meraklı okurların bazı hususlarda dikkatini çekecek mahiyettedir:

Tasavvuf, genellikle İslamiyet’le birlikte anılan bir felsefenin adı olmuştur. Ancak, tasavvuf felsefesinin temel doktrinlerini oluşturan düşünme biçimleri, daha önceki dönemlerde de karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu düşünme biçimleri, kültürler üstü bir kimliğe de sahip olup insanlığın ortak aklının ürünü olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, farklı kültürlerin “tasavvufi” olarak değerlendirilebilecek metinlerinde ortak formellerin, tiplerin ve diğer bedi unsurların var olması söz konusudur. Kırk sayısı da böylesi bir formeldir ve sadece Türk kültüründe değil, diğer pek çok kültürde ve inançta sihirli bir sayı olarak var olmuştur. Yazar, ilk olarak kırk sayısına yüklenen bu özel anlamların mitik ve ritüel boyutunu belirlemeyle işe başlamıştır. Bunun için kitapta kırk sayısının, kültürel bir referansla gündelik hayattaki formel kullanımına devam ederken öte yandan Türk-

* Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Uşak/Türkiye, m.duman66@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9689-4034.

İslam tasavvufu içerisinde kurumlaşarak bir kült haline dönüşmesine dikkat çekilerek, kırkın mitik ve ritüel boyutu tartışmaya açılmıştır. Bu noktada, kitapta “Kırklar”ın müstakil bir kült olarak ilk kez ele aldığını belirtmek faydalı olacaktır.

Yazar, İslamiyet öncesi dönemde var olan Atalar Kültü’nün, İslamiyet’le birlikte Veli Kültü’ne ve buna bağlı olarak da Kırklar Kültü’ne evrildiğini iddia etmiştir (s. 32). Bu iddiasını çeşitli gerekçelere dayandırmıştır. Bu gerekçelerden en önemlisi, kültürel üretimlerin gelişmeci bir süreci takip ettiği fikrine dayanmaktadır. Yazar bu noktada, Irene Melikoff’un Türk kültüründe mevcut bir alt yapı olmasaydı (çil-ten/ kırk ruh inancı) İslam tasavvufunda Kırklar Kültü’nün ortaya çıkmayacağı hakkındaki görüşlerini tartışmaya açmıştır. Bu iddia, şöyle bir çıkarımı da beraberinde getirmektedir: Bir toplumun kültürel hayatında yer alan bir unsur sürekli bir dönüşüm içerisindedir. Yazar, bu iddiasını tutarlı gerekçelerle ve literatürdeki diğer çalışmalarla desteklemiş ve kanaatimce okuyucu da ikna etmiştir. Ancak, bu iddia aynı zamanda okuyucu zihninde bazı tartışmaları uyandırmaya gebe dir: Elbette, bir toplumun kültürel verimleri arasında yer alan çeşitli unsurların coğrafyaya, dine ya da diğer tarihi hadiselerle bağlı olarak değişimi-dönüşümü söz konusudur. Bu bağlamda gerek Kırklar Kültü gerekse diğer kültlerdeki bu değişimin teknoloji çağındaki yansımaları nasıl olmuştur? Onları “sürdürülebilir” kılan özellikler nelerdir? En önemlisi de günümüz Alevi toplumu bu kültler merkezli oluşan mitik ve tasavvufi birikime ve bu birikimin anlam dünyasına ne derece hâkimdir?

“Alevilikte Kırklar” ana başlığını taşıyan ikinci bölümde, İslam tasavvufundaki “ricâû’l-gayb” kurumu etrafında yürütülen tartışmalar ekseninde Alevi inanç sistemi ve velayet inancı üzerine inşa edilmiş diğer tasavvuf ekollerinin karşılaştırması yapılmıştır. Daha önce temas edilmekten imtina edilen belirli hususlar tartışmaya açılarak, yazarın da ifadesiyle; “Aleviliğin İslam’ın dışında mı, yoksa içerisinde mi bir inanç olduğu” ve “Alisiz Alevilik” (s. 42) konularına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Burada şunu ifade etmeliyim ki yazar, bu sorulara doğrudan bir cevap vermemektedir. Ancak okurların kitabın son sayfasını kapattığında bu sorulara tatmin edici cevaplar bulduğunu iddia edebilirim. Yazar, bu hususlara açıklık getirirken Kırklar temasından uzaklaşmamış ve söz konusu sorulara ricâû’l-gayb, abdallar ve Kırklar ilişkisi temelinde yaklaşmıştır.

Yazara göre; Kırklar, Alevi inancında müstakil bir kült olarak ricâû’l-gayb’dan ayrılır. Ayrıca yazar, Aleviliğin ibadet ve diğer ritüellerinin Kırklar Kültü içerisinde yer alan “abdallık” ve “gaip erenler” inancı üzerine inşa edildiğini ifade etmiştir (s. 51). Yazar bu iddiasını desteklemek için Alevi yazılı ve sözlü geleneğinde Kırklar’ın izini aramıştır. Ayrıca yapısal bir inceleme ile cem ritüellerini analiz etmiş ve onların yapısında ilk cem olarak kabul edilen Kırklar Cemi’nin izlerini aramıştır.

Bu bölümde, alan açısından önemli olarak kabul edilebilecek bir diğer husus da Kırklar Kültü’nün ve bu kült etrafındaki inanışların dayandığı yazılı kaynaklardan olan Buyruklardaki, Hz. Muhammed’in Miraç dönüşünde Kırklar ile karşılaşmasını konu edinen Kırklar Cemi’nin, farklı varyantlardan faydalanılarak ortak bir metin haline getirilmesidir (ss. 57-62). Ortaya çıkan bu metni oluştururken yazarın nasıl bir yöntem takip ettiği merak uyandırmaktadır. Yazar, bu metnin farklı Alevi topluluklarının Buyruklarında, Erkânâmelerinde ve Kelâm-ı Serencam’daki izlerini de aramış ve Alevilerin Kırklar Cemi hakkındaki genel görüşünü yansıtan bir metin ortaya koymuştur. Yazarın izlediği bu yol, halk bilimi araştırmacılarının akıllarına Tarihî-Coğrafi Fin Kuramı ve Yöntemi’ni getirebilir.

Kitabın belki de en teknik ve dikkat çekici analizi de bu bölümde yer almaktadır. Yazar, cem ritüelinin kökenini teşkil eden Kırklar Cemi hakkındaki yazılı ve sözlü kaynaklar ile cem ritüelinin günümüzdeki uygulamaları arasında bir ilişki kurmuştur. Cemlerin yapısal analizi neticesinde ortaya konulan görüşler, bu ibadetin uygulamada küçük

nüanslar göstermesi dışında, aslında içlerinde Hz. Muhammed, Hz. Ali ve Selman Farisi'nin de yer aldığı Kırklar Cemi'ndeki o ilk semahın yeniden canlandırılması ve/veya yansımaları olduğunu göstermektedir. Bu haliyle, Cem ritüelini bir metin olarak kabul edersek yazarın incelemesi, bu metnin ilk örneğini (prototipini) ortaya koyma girişimi olarak kabul edilebilir.

Kitabın üçüncü bölümü, bir metin tahlili bölümü olarak kabul edilebilir. Ancak bu tahlili diğer çalışmalardan ayıran, metin tahlilinde yazar tarafından metne yüklenen anlamdır. Yazarın, metin kavramı içerisine mitin yanı sıra ritüeli de koyduğu görülmektedir. Ritüellerin ve diğer davranış kalıplarının kökenini ararken bunların arkasındaki mitik anlatılara eğilmek bilinen bir yöntemdir. Ancak, özellikle tasavvuf ile ilişkili çalışmalarda ve mitik metinlerin tahlilinde bu tarz incelemelerin genellikle adı anılırken, örnek bir incelemenin nakışlığı söz konusudur. Yazarın bu bölümdeki metin tahlili, bu nedenle değerli bir metin tahlili girişimi olarak kabul edilebilir.

Tasavvufî metinlerin şerhi ya da bir şiirin (ya da nesrin) tasavvuf penceresinden şerh edilmesi oldukça incelikli bir iş olarak kabul edilir. Ortaya konulan şerhler genellikle, salt metin merkezli yapılıdır. Yazar, Miraç hadisesine dair metinleri ve Kırklar anlatısını şerh ederken bu işe ikinci bir katmanı da eklemiştir. Bu katman ise ritüeldir. Aslında yazar, ritüellerle, onlara köken oluşturan metinleri aynı kaynaktan beslenen üretimler olarak görmektedir. Bu bölümde ortaya konulan metin incelemesi, bu nedenle, çok yönlü bir tahlili esas almaktadır. Kitaptan alıntılanarak bir örnek verecek olursak: “Peygamberin Kırklar’ın meclisine uğrayıp cem ettiği esnada başından düşen tacın kırk parçaya bölündükten sonra Kırklar’ın onu bellerine kuşanması Alevilikte ‘kemerbest’ adı verilen ikrar ve hizmet kuşağını temsil eder (s. 191)” değerlendirmesi, ilk olarak metinden çıkan anlamı, yani; nübüvvet makamının Hz. Muhammed ile sona erdiği ve velayet makamının Kırklar vasıtasıyla sürdürüldüğüne işaret eder. Alevi ritüellerindeki “kemerbest’e dair sembolik uygulama ise, mitik bir anlatının ritüelde yeniden canlandırılmasını ifade eder. Kitapta yer alan bu yöndeki tahlil denemeleri, tasavvufî metin şerhi hakkında mit-ritüel ilişkisini göz önünde bulundurmanın önemine işaret etmektedir.

Mitler ile ritüellerin yapısının ortaklık arz etmesi, ritüellerin mitleri unutturmama işlevi, yine ritüellerin mitlerin içeriklerindeki ufak farklılıklara neden olması metin ile icra, söz ile hareket, mit ile ritüel arasındaki sarsılmaz yapıyı göstermektedir. Ayrıca, mitik metindeki kurgusal karakterlerin cem ritüellerinde sembolik isimlerle adlandırılan gerçek kişiler tarafından icra edilmesi, ritüelin de zaman-mekan-şahıs kadrosundan müteşekkil metinler olduğu ve mitlerle paralellik arz ettiğini göstermektedir. Yazarın da ifade ettiği gibi; “ritüele iştirak edenler miti, kutsal ve gerçek bir zamanda ve mekanda doğrudan tecrübe ederler” (s. 199). Alevi cemlerinde de esasen Kırklar Cemi anlatısı icraya dönüştürülür. Cemdeki her birey ise, kendi anlatısının kahramanı konumundadır. Çünkü cem bittiğinde bireyin kendi miracını tamamladığına inanılır. Nitekim cemlerin sonunda dedeler tarafından okunan gülbenlerde “*gittiğimiz hac ola, burası miraç ola!*” (s. 201) niyazı bu inancın somut göstergesidir.

Bülent Akın tarafından kaleme alınan *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili: Kırklar*; İran, Irak, Anadolu ve Balkanlardaki Alevi toplulukların Kırklar Kültü merkezli inanış ve uygulamalarını içerisine alan ve bu haliyle geniş bir saha örnekleminde incelemelerin gerçekleştirildiği bir araştırma kitabıdır. Mit-ritüel ilişkisini bir formel sayı ve kült etrafında ele alan kitap, bu çerçevede bir taraftan Kırklar kavramının önemine ve Alevi cem ritüellerinin kökenine ışık tutarken diğer taraftan Aleviliğin sözlü ve yazılı kaynaklarının bir bütün olarak nasıl ele alınması gerektiğine dair tutarlı ve özgün bir inceleme modeli sunmaktadır.